maar is nauwelijks meer met O.G. Heldring in contact geweest. Coöperatie van beiden zou voor de gehele inwendige zending een zegen zijn geweest. Aan Engeland dankten zij beiden veel.

L. Heldring heeft geponeerd dat de Engelse invloed op de inwendige zending groter is geweest dan de Duitse,[39] omdat zich van overzee een 'wilsvroomheid' verbreidde, die wars was van benepenheid, alleen maar royaal, met als enig doel de mens te bekéren. Hij wees in het bijzonder op het methodisme, zoals dit vanuit het kanton Vaud (Zw.) naar Nederland doordrong. Hij had ook de rechtstreekse contacten met Engelse geestverwanten kunnen noemen. Onmiskenbaar is er een directe invloed aan te wijzen op allerlei, dat in Nederland ontstond en uitgroeide.
Meestal naast, soms tegenover de Engelse staatskerk hadden piëtistische, puriteinse groeperingen sedert de zeventiende eeuw een levend en levenwekkend christendom ontplooid. In de achttiende eeuw ontwikkelde zich daarbij een reactie tegen rationalisme en moralisme, die zich in de negentiende eeuw voortzette en zich richtte op een persoonlijke relatie met de Heiland die onze zonden gedragen heeft. Deze spiritualiteit dankte veel aan Duitse vroomheid, o.a. die der hernhutters, maar ontwikkelde zich op eigen manier. Typisch vrij, stimuleerde zij tot uitingen van particulier initiatief temidden van toenemende urbanisatie en massificatie. Er ontstond een missionair ingesteld evangelisatie-christendom, dat baanbrak in lied en bekeringsgetuigenis, in een priesterschap van alle gelovigen en in de oprichting van een belangrijk aantal 'societies'. Dit stimuleerde tot saamhorigheid. Men stond voor een gemeenschappelijke taak en offerde daarvoor gezamenlijk.
De 'societies' sloegen naar het vasteland over. In Nederland werden dit 'verenigingen' of beter: 'genootschappen'. Er kwamen zendeling-, zendings-, bijbel-, tractaat-, zelfs kerkgenootschappen. Zij werden de geliefde voertuigen voor het werk der inwendige zending. Wij volstaan met enkele voorbeelden.
Het Engelse genootschap dat als geen ander in West-Europa in de negentiende eeuw de aanzet heeft gegeven voor Bijbelverspreiding was het Britsch en Buitenlandsch Bijbelgenootschap, opgericht in 1804 toen de Westeuropese havens voor Britse schepen nog gesloten waren. Na het vertrek van de Fransen werd het Nederlandsch Bijbelgenootschap opgericht dat duidelijk in de lijn van zijn Britse voorganger werkte. In 1820 ontstond het Nederlandsch Godsdienstig Tractaatgenootschap, dat het

39. L. Heldring, *Inwendige zending en gemeente*, 116 v.